
NOVI NALAZI FRAGMENTA S UKLESANIM TIPIČNIM RANOKRŠĆANSKIM KRIŽEVIMA U SPLITU

Ivana Tadinac Šećer, Split

Grad Split
Odsjek za staru gradsku jezgru
mail: ivana.tadinac@split.hr

UDK: 7.033.1:728.8 (497.5 Split)
Stručni rad
Prilježeno 11/2012.

Sažetak

U radu se donose neobjavljeni ranokršćanski ulomci s križevima uzidani u zidove kuća i crkava stare gradske jezgre Splita. Ovi dosad nepoznati ulomci, zajedno s ostalim spolijima i arheološkim nalazima, sugeriraju postojanje ranokršćanskih crkava i kapela, odnosno prvih adaptiranih molitvenih prostora koji se pojavljuju u vrijeme kada Dioklecijanovu palaču nastanjuju novi korisnici, možda već od IV. st. Isti ulomci ujedno služe za određivanje rasprostranjenosti tih liturgijskih prostora. Naposljetku se razmatra i jedan već objavljeni natpis, onaj koji donosi ime biskupa Maksima, a dosad se interpretirao kao natpis donesen iz Salone i ugrađen u nišu kod Zlatnih vrata Dioklecijanove palače u Splitu. Ovdje se, naprotiv, iznosi mogućnost da je natpis porijeklom iz same Palače, s obzirom na činjenicu da je ondje pronađen, te da je riječ o nadvratniku neke profane građevine mogućeg biskupskog sjedišta (npr. biskupova stana).

Ključne riječi: spoliji, ulomci s križevima, ranokršćansko razdoblje, Salona, Dioklecijanova palača, Split.

UVOD

Mnogi su autori pisali o ranokršćanskim ulomcima iz Splita i bliže okolice.¹ U ovom radu donose se neobjavljeni ranokršćanski

¹ Cvito Fisković, *Je li na splitskoj obali bila ranokršćanska crkva s krstionicom*. Kulturna baština VI, (1979), Split, br. 9-10, 9-18; Nenad Cambi, *Pristup razmatranju skulpturalnog programa Dioklecijanove palače u Splitu*. Kulturna baština XIV, (1989), Split, br. 19, 12-22; Nenad Cambi, *Antička baština samostana sv. Frane u Splitu*. Adrias 12, (1995), Zadar, 135-159. i dr. Stanko Piplović na jednom mjestu donosi ulomke s križevima koji su do tada bili poznati, ali nije donio detaljnu morfološku i kronološku klasifikaciju. Stanko Piplović, *Ranokršćanski Split*. Građa i prilozi za povijest Dalmacije 21, (2008), Split, 141-172.

ulomci s križevima uzidani u kuće stare gradske jezgre Splita. Ti dosad nepoznati ulomci predstavljaju ostatke ranokršćanskih crkava i kapela. Brojni su nalazi ostataka arhitekture crkava i grobova tog razdoblja, a rasprostranjeni su na splitskom poluotoku te u neposrednoj blizini Palače, kao i u samoj Palači. Ulomci s križevima sugeriraju postojanje i služe za određivanje rasprostranjenosti ranokršćanskih crkava i kapela, odnosno prvih adaptiranih molitvenih prostora koji se pojavljuju u vrijeme kada Dioklecijanovu palaču nastanjuju novi korisnici. Smatra se da je to moglo biti već od IV. stoljeća.

Ovdje se ne donose već objavljeni ulomci, no pojedini od njih će se spomenuti kao pomoć pri određivanju datacije novootkrivenih ulomaka. Istraživanje iz kojeg je proizašao ovaj rad bilo je potrebno kao svojevrsna revizija koja prethodi izradi kataloga svih ulomaka s križevima u staroj gradskoj jezgri Splita. Takav je katalog potreban kako bi se napravilo prvi korak u ostvarenju ideje o izradi korpusa ranokršćanskih ulomaka križeva iz Dalmacije radi morfoloških i kronoloških klasifikacija.²

Zbog jake koncentracije drugih ranokršćanskih nalaza na spomenutom prostoru logično je pretpostaviti da su i ranokršćanski ulomci s ugraviranim križevima istog porijekla, da su, dakle, vjerojatno bili pronađeni upravo u neposrednoj blizini mjesta gdje su poslije i uzidani. Mala je vjerojatnost da su ulomci doneseni u Split kako bi poslužili kao građevni materijal. Ta se pretpostavka može potvrditi primjerima nalaza ulomaka s križevima u neposrednoj blizini mjesta na kojima se zna za ranokršćanski položaj, odnosno crkvu.

Poznato je da su u stražarskim hodnicima zidina Palače postojale građevine uređene u liturgijske svrhe. To su Sv. Martin (na sjeveru), Sv. Teodor (na zapadu), Sv. Apolinar (na istoku), te vjerojatno Sv. Anastazija (na jugu, smještena unutar kriptoportika).³

² O toj potrebi govorio je još Ivo Babić. Ivo Babić, *Starokršćanski ulomci u Trogiru*. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 25, (1985), Split, 29-30.

³ Nikola Jakšić, *Patron saints of the Medieval Gates in Diocletian's Palace*. Hortus artium medievalium vol. 9, (2003), Medulin - Zagreb, 187-194; Duško Marasović, *Povijesna jezgra Splita – Studije, programi, realizacije*. Obnova povijesne jezgre br. 5, Publikacija Grada Splita - Odsjeka za staru gradsku jezgru, Split, 2009., 121; Joško Belamarić, *Gospa od Zvonika*, Zagreb, Društvo konzervatora Hrvatske, 1991, 1-42.

Temelji crkve sv. Katarine pronađeni su ispod današnje crkve sv. Dominika.⁴ Po brojnim nalazima utvrđeno je postojanje ranokršćanske crkve sv. Feliksa na mjestu srednjovjekovne crkve sv. Frane na Obali.⁵ Dioklecijanov mauzolej (katedrala sv. Duje u kojoj se štovala i Blažena Djevica Marija) i Jupiterov hram (krstionica sv. Ivana Krstitelja) također su možda korišteni u ranokršćanskom razdoblju, što se pretpostavlja na temelju brojnih ostataka u unutrašnjosti mauzoleja i u njegovoj okolini te u neposrednoj blizini Jupiterova hrama.⁶ Ranokršćanske ostatke pronalazimo na mjestu samostana sv. Klare, odnosno u području jugoistočne četvrti (Sv. Andrija, Sv. Anastazija), u Sv. Benediktu – Sv. Eufemiji, smještenom sjeverno od Palače kao i na Poljani sv. Filipa.⁷

Neki od nalaza sa splitskog poluotoka ostatci su ranokršćanske crkve i nekropole sa Sustipana, ostatci dvojnih bazilika na Sukoišanu, kao i ostatci ranokršćanskog sloja crkvice Gospe od Špinuta. Tu možemo ubrojiti i nalaze zidova i ranokršćanskih spolija na Mejama, na južnoj strani Marjana, koji pripadaju crkvici sv. Bazilija, ostatke ranokršćanske građevine u Poljudu na položaju crkvice sv. Trojice (sv. Mihovila), kao i ostatke građevine i sarkofaga u crkvici sv. Mihovila na Obali, izvan

⁴ Franko Oreb, *Crkva i samostan sv. Dominika u Splitu*. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, sv. 30, (1990), Split, 196-197.

⁵ Cvito Fisković, *Je li na splitskoj obali bila ranokršćanska crkva s krstionicom*. Kulturna baština VI, (1979), Split, br. 9-10, 10-15; Frane Buškariol, *Raka sv. Feliksa*. Kulturna baština XI, (1985), Split, br. 16, 22 i d.; Nenad Cambi, *Antička baština samostana sv. Frane u Splitu*. Adrias 12, (1995), Zadar, 135-159.

⁶ Cvito Fisković, *Novi nalazi u splitskoj katedrali*. Izabrani spisi, Split, 2002, 47-65; Goran Nikšić, *Novi nalazi u koru katedrale sv. Dujma*. Kulturna baština XXIV, (2002), Split, br. 31, 139-156; Milan Ivanišević, *Stari oltar Svetog Staša u splitskoj prvostolnoj crkvi*. Starohrvatska prosvjeta, sv. 17, (1987), Split, 137; Frane Buškariol, *Nalaz groba s nakitom kraj krstionice u Splitu*. Kulturna baština XIV, (1989), Split, br. 19, 23-27; Branka Migotti, *Ranokršćanska topografija na području između Krke i Cetine*, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1991., 116-120.

⁷ Radoslav Bužančić, *Quelques chantiers de construction du VIIe siècle aux environs de Salone, après la chute de la ville*. Hortus artium medievalium, Vol. 9, (2003), Zagreb – Motovun, 195-204; Radoslav Bužančić, *Crkvica sv. Andrije de Fenestris u odaji careva stana*. Split, 2004; Cvito Fisković, *Iskopine srednjovjekovne crkve sv. Eufemije u Splitu*, Historijski zbornik 1, (1948), Zagreb, 201-210; Branka Migotti, *Ranokršćanska topografija na području između Krke i Cetine*, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1991., 116-120.

jugozapadnog ugla Dioklecijanove palače. Pronađeni su i brojni ostatci rasprostranjenih u splitskom polju sve do Stobreča.⁸

Na zaglavnom kamenu arhitrava iznad Zapadnih vrata Dioklecijanove palače, koji je bio ukrašen reljefom božice pobjede Viktorije, čija su krila još uvijek uočljiva u tragovima, ukras je preklesan znakom križa. Na jednom tako simboličnom mjestu, kao što je ulaz u grad, kršćani su poganski simbol otukli i zamijenili ga križem, koji je preuzeo apotropejsku funkciju. Ranije se ova transformacija datirala u VIII.-IX. st. (u vrijeme Ivana Ravenjanina), a zatim Karaman postavlja dataciju u V.-VI. st. Usporedio je oblik križa te izvedbu ružica sa motivima na ravenatskim sarkofazima V. i VI. stoljeća.⁹

Novija literatura donosi različite datacije, od VI. do XI. st. Nenad Cambi preklesavanje datira u kraj VI. st. ili poč. VII. st. i izmjenom objašnjava kao uvođenje suvremenijega pobjedničkoga carskog simbola. Kaže kako pojava tog križa kao pobjedničkog carskog simbola sugerira da je Palača još čvrsto u rukama imperatora i da su Salonitanci morali zatražiti carsku privolu da se nastane u njegovu posjedu.¹⁰

⁸ Tomislav Marasović – Dasen Vrsalović, *Srednjovjekovna opatija na Sustipanu u Splitu*. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LXV – LXVII, (1963.-1965.), Split, 175 i d.; Maja Petrincec – Tomislav Šeparović, *Arheološka istraživanja na Sustipanu u Splitu 1994. godine*. Starohrvatska prosvjeta III ser., (2000), Split, br. 27, 243 i d.; Franko Oreb – Tajma Rismondo – T. Topić – Dubravka Čerina – Tomislav Šeparović – Mario Šlaus – D. Krstić – Domagoj Mudronja, *Ad basilicas pictas*. Split, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Splitu, 1999, 16-32; *De ecclesiis pictis*. Starohrvatska prosvjeta 20, Split, 289-300; Frane Buškariol, *De ecclesiis pictis*. Starohrvatska prosvjeta 20, (1990), Split, 289-300; Franko Oreb, *Novi arheološki nalazi u crkvi Gospe od Špinuta u Splitu*. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LXXII-LXXIII, (1979), Split, 147-149; Arsen Duplančić, *Crkva sv. Ivana Evanđelista na splitskom Marjanu*. Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku Vol. 1, (2009), Split, br. 102, 143 i d.; Branka Migotti, *Ranokršćanska topografija na području između Krke i Cetine*, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1991, 122; Nenad Cambi, *Starokršćanska bazilika i benediktinski samostanski kompleks u Stobreču*, Split, Arheološki muzej – Zavod za zaštitu spomenika kulture, 1974.

⁹ Ljubo Karaman, *O počecima srednjovjekovnog Splita do godine 800*. Serta Hoffilleriana, (1940), Zagreb, 421. S Karamanom je suglasan i Dyggve. Ejnar Dyggve, *Povijest salonitanskog kršćanstva*. Split, Književni krug Split, 1996., 28.

¹⁰ Nenad Cambi, *Pristup razmatranju skulpturalnog programa Dioklecijanove palače u Splitu*. Kulturna baština XIV, (1989), Split, br. 19, 17; Željko Rapanić preklesavanje datira u VI. st. Željko Rapanić, *Od carske palače do srednjovjekovne općine*. Split, Književni krug Split, 2007, 120; Joško Belamarić datira preklesavanje u XI. st. Joško Belamarić, *Split od carske palače do grada*. Split, 1998., 29.

Osim spolija zamijećeni su i brojni križevi urezani u zidove Palače. Moguće ih je razlikovati po morfologiji koja sugerira različitu dataciju. Tako se jedni datiraju u ranokršćansko razdoblje, a drugi su kasniji - srednjovjekovni.¹¹ U srednjem vijeku urezuju se kao simbolična zaštita kuća i gradskih vrata, dok su u ranokršćanskom razdoblju vjerojatno predstavljali posvetu nekoć poganskih prostora ili samo potpis onoga koji urezuje križ i deklarira se kao kršćanin ili ostavlja znamen na mjestu gdje je izrekao molitvu ili dao zavjet Bogu. Termin spolij (lat. *spolium*) označava upotrebu graditeljskog materijala ili skulpturalne dekoracije starije građevine na novoj građevini. Ta je praksa u kasnoj antici i srednjem vijeku bila uobičajena. U katalogu koji slijedi donose se spoliji, ulomci s uklesanim znakom križa, koji su posebno zanimljivi, jer ukazuju na postojanje crkava te sugeriraju njihovu brojnost i rasprostranjenost, s obzirom na činjenicu da se radi uglavnom o ostacima arhitektonske dekoracije crkava (prozorski pilastri, nadvratnici, oltarni stupići).

Katalog:

1. (Sl. 1., 1.a)

Materijal: vapnenac

Dimenzije: Ulomak je uzidan visoko na pročelju kuće, pa nije moguće izmjeriti dimenzije.

Opis: Na sačuvanoj strani ulomka uočljivi su ostatci okomitog kraka križa i dvije vodoravne linije. Premda debljina ulomka nije mjerljiva, najvjerojatnije je riječ o pilastru, što se može zaključiti

¹¹ Stanko Piplović, *Ranokršćanski Split*. Građa i prilozi za povijest Dalmacije 21, (2008), Split, 141-172.

po uklesanim linijama koje se nalaze na početku i završetku ovakvih stupića. One predstavljaju neku vrstu profilacije stupića, nad koju na gornjoj strani stupića naliježe impost kapitela. Krakovi križa su tanki i vrlo precizno uklesani, a završavaju s proširenjima, hastama. Karakterističan je tanak poprečni krak koji se ne širi od središta prema krajevima, te izduženi okomiti krak. Krakovi su uklesani oštrim i preciznim urezom, te su kao i haste u presjeku naglašenog profila. Završetak jednog kraja okomitoga kraka nije sačuvan.

Smještaj: Ulomak je uzidan u dvorišnom pročelju kuće koja je smještena iza palače Pavlović na Narodnom trgu. Križ je uočen prilikom radova na uređenju kuće nakon uklanjanja dotrajale žbuke pročelja. Prigodom novog žbukanja ulomak s križem ostavljen je neožbukani.

Datiranje: IV. - V. st.

Literatura: neobjavljen¹²

2. (Sl. 2.)

Materijal: vapnenac

Dimenzije: najveća duž. 28 cm, šir. 17 cm

¹² Zahvaljujem dr. sc. Goranu Nikšiću koji me uputio na ovaj ulomak.

Opis: Ulomak pilastra ranokršćanskog križa karakterizira izduženi oblik sačuvanoga okomitog kraka latinskog križa i proširenje kraka križa s hastama. Krakovi križa su tanki i vrlo precizno uklesani, a završavaju proširenjima, hastama, te su kao i haste u presjeku naglašenog profila. Na sačuvanoj strani pilastra iza okomitog kraka križa uočljive su dvije vodoravne linije, koje su također karakteristične za tzv. salonitanske pilastre, što dodatno potvrđuje dataciju u IV. - V. st. i namjenu ovog ulomka. Bez obzira što debljina stupića nije mjerljiva, može se sa sigurnošću ustvrditi da je riječ o pilastru, prema uklesanim linijama koje se nalaze na početku i završetku ovakvih stupića. One su neka vrsta profilacije stupića nad koju na gornjoj strani stupića naliže impost kapitela.

Smještaj: Spolij je uzidan u zid kuće u Andrićevoj ulici u staroj gradskoj jezgri Splita, sasvim nisko, uz pločnik ulice.

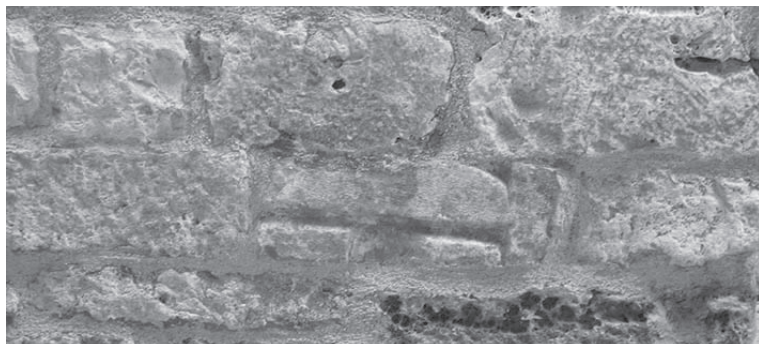
Datiranje: možda IV. - V. st.

Literatura: neobjavljen.

3. (Sl. 3.)

Materijal: vapnenac

Dimenzije: najveća duž. 42,5 cm, najveća šir. 15,5 cm

Opis: Na ulomku je sačuvan sasvim mali dio križa, odnosno dio proširenog završetka u obliku haste, tipičnog za ranokršćanske križeve. Uočljiv je trag vjerojatno neke kasnije dorade, poprilično grube izrade i nejasne namjene.

Smještaj: Ulomak je uzidan u vanjski južni zid Papalićeve palače na samom jugozapadnom dijelu građevine (danas je tu smješten galerijski prostor Muzeja grada Splita), vrlo nisko u zidu, malo iznad pločnika ulice.

Datiranje: možda IV.-V. st.

Literatura: neobjavljen

4. (Sl. 4.)

Materijal: vapnenac

Dimenzije: Ulomak je uzidan visoko na pročelju kuće, pa ga nije moguće izmjeriti.

Opis: Latinski križ urezan je u pilastar na rustičan način. Riječ je o nepreciznom, nešto širem i dubljem urezu. Sjecište krakova naglašeno je ispupčenjem. Motiv naglašenog sjecišta od iznimne je važnosti kod postavljanja datacije. Na jednom kraju su tri vodoravne linije, ostatci profilacije gornjeg dijela pilastra. Na tome mjestu kapitel je nalijegao na pilastar. Ulomak pripada skupini križeva koji se oslanjaju na tradiciju salonitanskih iz IV. – V. st., ali im je izvedba manje precizna, odnosno predstavljaju rudimentarne oblike salonitanskih križeva. Sve navedeno upućuje na dosta kasnu dataciju ulomka.

Smještaj: Ulomak se nalazi uzidan visoko na vanjskom zapadnom pročelju kuće u Dioklecijanovoj ulici koja je dio sklopa Papalićeve palače.

Datiranje: V. – VI. st.

Literatura: neobjavljen.

5. (Sl. 5.)

Materijal: vapnenac

Dimenzije: Ulomak je uzidan visoko na pročelju kuće, pa ga nije moguće izmjeriti.

Opis: Ulomak s križem ponovno je iskorišten, pa danas služi kao natprozornik. Na sebi ima reljefno isklesan križ s krakovima koji se šire prema krajevima. Donji je krak oštećen pri završetku. Riječ je o ulomku koji je preklesan u vrijeme romanike, što se može zaključiti iz oblika križa, ali je izvorno bio ranokršćanski. Na lijevoj strani ulomka uočljive su tri udubine, ostatci završetaka krakova ranokršćanskog križa koji je romanički majstor preklesao, tako da je križ jedva vidljiv. Ulomak jako podsjeća na istu situaciju koju nalazimo na nadvratniku crkvice Gospe od Špinuta.¹³

Smještaj: Ulomak je uzidan u pročelje kuće u Dominisovoj ulici. S obzirom na uklesani križ mogao bi biti nadvratnik romaničke crkve unutar Dioklecijanove palače, koja je postojala od ranokršćanskog razdoblja, o čemu svjedoče ostatci preklesanog ranokršćanskog križa.

Datiranje: Križ je zbog preklesavanja teško točnije datirati, ali je svakako riječ o ranokršćanskom razdoblju.¹⁴

Literatura: neobjavljen.

6. (Sl. 6.)

Materijal: vapnenac

Dimenzije: najveća duž. 133, šir. 28 cm

Opis: Ulomak je veći dio nadvratnika koji je sekundarno iskorišten za istu svrhu. Prvobitno je bio većih dimenzija, jer mu ukras s dva križa i profilacijom nije simetričan, odnosno skraćen

¹³ Franko Oreb, *Novi arheološki nalazi u crkvisi Gospe od Špinuta u Splitu*. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LXXII-LXXIII, (1979), Split, 147-149.

¹⁴ Isti.

je s lijeve strane. Latinski križevi isklesani su reljefno. Sačuvani poprečni krakovi šire se na završetcima. Gornji završetci okomitih krakova nisu sačuvani, ali se pretpostavlja da su bili prošireni, kao donji. Križevi imaju sjecište naglašeno ispupčenjem. Reljefna izrada križeva, ispupčenje na sjecištu te poprečni krakovi koji se šire na završetcima, a predstavljaju samo reminiscenciju na oblike proširenih krakova ranokršćanskih križeva IV. i V. st., upućuju na kasnu dataciju.

Smještaj: Ulomak je ugrađen kao nadvratnik nad ulaznim vratima kuće u Ulici Julija Nepota 6.

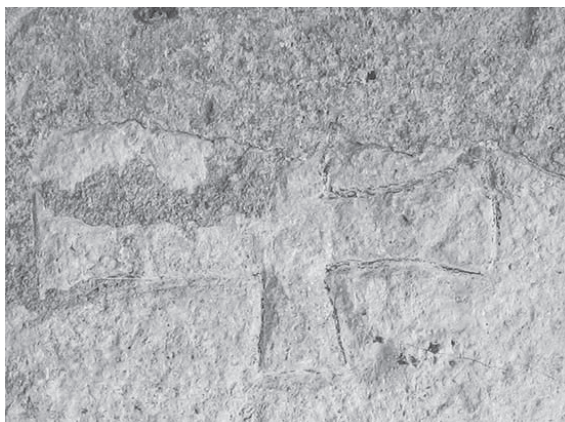
Datiranje: V. - VI. st.

Literatura: neobjavljen

7. (Sl. 7.)

Materijal: vapnenac

Dimenzije: 42 x 16,5 cm

Opis: Kameni ulomak uzidan u crkvicu sv. Duha ima na sebi grafički urezan latinski križ. Krakovi križa su široki, a na završetcima se dodatno proširuju.

Smještaj: Kameni ulomak uzidan je u crkvicu Svetoga Duha.

Datiranje: V. - VI. st.

Literatura: neobjavljen

8. (Sl. 8.)

Materijal: vapnenac

Dimenzije: 31,5 x 30,5 cm

Opis: Latinski križ grafički je urezan u kamenu ulomak. Krakovi križa su široki, a na završetcima se dodatno proširuju. Proširenje vodoravnoga kraka na lijevoj je strani uništeno prije nego je ulomak uzidan u vanjsko pročelje kuće, dok je desna strana vodoravnoga kraka možda uništena nakon ugrađivanja ulomka u zid.

Smještaj: Križ je urezan u kamenu ulomak koji je uzidan u vanjsko pročelje kuće u Alešijevoj ulici.

Datiranje: V.-VI. st.

Literatura: neobjavljen.

9. (Sl. 9.)

Materijal: vapnenac

Dimenzije: Ulomak je uzidan visoko na pročelju kuće, pa nije moguće izmjeriti dimenzije.

Opis: Na sačuvanoj strani ulomka uočljivi su ostatci veoma izduženog križa, i to ostatci okomitog kraka križa, te cjelovito sačuvani vodoravni krak s proširenim završetcima. Premda debljina ulomka nije mjerljiva, najvjerojatnije je riječ o pilastru, što se može zaključiti po izduženosti koja je značajka ovakvih stupića. Krakovi križa su tanki i vrlo precizno uklesani, a završavaju s proširenjima, hastama, što je uočljivo kod sačuvanog vodoravnog kraka, dok su na okomitom kraku završetci uništeni. Karakterističan je tanki poprečni krak, koji se ne širi od središta prema krajevima, te izduženi okomiti krak. Krakovi su uklesani oštrim i preciznim urezom, te su, kao i haste, u presjeku naglašenog profila.

Smještaj: Ulomak je uzidan u sjevernom pročelju kuće koja je smještena u Bosanskoj ulici.

Datiranje: IV.-V. st.

Literatura: neobjavljen¹⁵

¹⁵ Zahvaljujem akademiku Nenadu Cambiju koji me uputio na ovaj ulomak.

10. (Sl. 10.)

Materijal: vapnenac

Dimenzije: nepoznato

Opis: Unutar profilirane kružnice u plitkom je reljefu isklesan latinski križ s krakovima koji su na krajevima prošireni. Središte križa naglašeno je ispupčenjem. Motiv naglašenog sjecišta od iznimne je važnosti kod postavljanja datacije. Ovakav motiv križa u kružnici nalazimo na prednjoj strani sarkofaga te na plutejima oltarnih pregrada. Nije poznato je li riječ o odljevu cijelog

spolija ili je načinjen samo odljev dijela s križem, pa nije moguće pretpostaviti namjenu ulomka.

Smještaj: Ulomak je uzidan u unutrašnjem zidu kuće koja je smještena u Bosanskoj ulici. Otkriven je prilikom istražnih radova koji su poduzeti u svrhu izrade konzervatorskog elaborata za adaptaciju prostora.¹⁶

Datiranje: V.-VI. st.

Literatura: neobjavljen

Ovaj je rad zamišljen kao pregled i dopuna dosadašnjih istraživanja, te kao priprema kataloga ulomaka s križevima u staroj gradskoj jezgri Splita, i prvi je korak prema realizaciji korpusa ranokršćanskih ulomaka križeva iz Dalmacije radi morfoloških i kronoloških klasifikacija. Ulomci ovdje prvi put doneseni zajedno s već poznatim nalazima iz ranokršćanskog razdoblja upotpunjuju sliku o tom razdoblju na području Dioklecijanove palače i njezine neposredne blizine. Igor Fisković pisao je o fenomenu spolija ulomaka križeva, te na osnovi odabranih primjeraka uzidanih u crkvama zaključuje kako nije riječ o spolijima u najjednostavnijem smislu te riječi. Termin spoliranje označava uzidavanje ulomaka bez reda, odnosno korištenje staroga kamenog materijala u gradnji nove građevine. Fisković na svojem uzorku donosi zaključak da je riječ o relikvijama koje su s nakanom uzidane u pročelja kuća, kao posveta novih građevina i prežitek uspomene na sveta mjesta

¹⁶ Zahvaljujem akademiku Nenadu Cambiju koji me uputio na ovaj ulomak i dr. sc. Katji Marasović, koja mi je omogućila fotografiranje odljeva ulomka i pružila informacije o nalazu. Voditeljica istražnih radova i elaborata za adaptaciju prostora bila je dr. sc. Mirjana Marasović.

iz ranokršćanskog razdoblja.¹⁷ Ovdje se ne dovodi u sumnju Fiskovićev stav, samo se želi naglasiti da to nije uvijek slučaj.

Nama su ovi spoliji svakako dragocjeni za dokazivanje postojanja crkava iz ranokršćanskog razdoblja, i to već od IV. st., na prostoru Palače, ali ne možemo potvrditi da su uzidani s nakanom da imaju ulogu relikvija. Mnogi spoliji uzidani su uza sam ulični pločnik, a čest je i slučaj da su ulomci okrenuti nepravilno u odnosu na svoj prvobitni položaj. Vjerojatno postoje i mnogi ulomci s križevima koji su uzidani obrnuto, odnosno tako da križ nije vidljiv na licu zida.

Istraživanjem su zamijećena dva ulomka pilastra s križem uklesanim u kamenu s tankim i precizno izvedenim krakovima, koji završavaju s proširenjima - hastama (sl. 1. i 2.). Karakterističan je tanak vodoravni krak, te izduženi okomiti krak. Najvjerojatnije je riječ o pilastrima, premda debljina ulomaka nije mjerljiva, jer su oba ugrađena u pročelje kuće. Križeve je moguće datirati u ranokršćansko razdoblje (možda IV.-V. st.).¹⁸ Datiramo ih na osnovi usporedbe s ostalim križevima iz tog razdoblja s kojima pokazuju sličnosti. Najviše takvih križeva pronađeno je na području Salone, gdje su datirani u ranokršćansko razdoblje.¹⁹ Jedan takav prozorski pilastar pronađen je uzidan u zapadnom dijelu južnoga zida crkve sv. Frane.²⁰

Uočen je još jedan ulomak pilastra s križem proširenih završetaka u obliku hasta, odnosno jedan mali ulomak haste latinskog križa (sl. 3.). Uzidan je u zid kuće unutar stare gradske jezgre, nisko uz tlo. Na sličan način uzidan je i već spomenuti ulomak (sl. 2.). Na njemu su vidljive dvije vodoravne linije, uklesane ispod završetka okomitog kraka križa, od kojeg je sačuvan mali dio s proširenim završetkom, hastom. Prema proširenim završetcima krakova ovi ulomci također pripadaju skupini datiranoj u IV.-V. st.²¹

¹⁷ Igor Fisković, *Ranokršćanski križevi u srednjovjekovnim crkvama*. Opuscula archeologica 23-24, (1999-2000), Zagreb, 237-250.

¹⁸ Nenad Cambi, *Križ nad zapadnim vratima Dioklecijanove palače*. Kulturna baština 11-12, (1981), Split, 8.

¹⁹ Noël Duval - Emilio Marin, *Salona I, Sculpture architecturale*. École française de Rome - Musée archéologique de Split, Rome - Split, 1994., 15 i d., tab. IX-XI.

²⁰ Cvito Fisković, *Je li na splitskoj obali bila ranokršćanska crkva s krstionicom*. Kulturna baština VI, (1979), Split, br. 9-10, 12; Nenad Cambi, *Antička baština samostana sv. Frane u Splitu*. Adrias 12, (1995), Zadar, 153.

²¹ Nenad Cambi, *Križ nad zapadnim vratima Dioklecijanove palače*. Kulturna baština 11-12, (1981), Split, 8. Ulomke datiramo na osnovi usporedbe s ostalim križevima iz ranokršćanskog razdoblja s kojima pokazuju sve sličnosti. Najviše takvih križeva pronađeno je na području Salone, gdje su datirani

Nadalje pronalazimo i jedan ulomak pilastra *rustične izrade s naglašenim sjecištem križa* (sl. 4.). Križ je urezan u kamen nepreciznim, nešto širim i dubljim urezom od onog na salonitanskim križevima iz IV.-V. st. Ovakvi križevi stariji su od spomenutih, odnosno smatra se da su njihova rustičnija varijanta. Uočljive su tri vodoravne linije uklesane uz završetak okomitog kraka križa, koje najvjerojatnije predstavljaju ostatke profilacije što se nalazi na vrhu i dnu prozorskih pilastrica, a na koju na vrhu naliježe impostni kapitel. Motiv naglašenog sjecišta dodatno potvrđuje dataciju u V.-VI. st.²²

Na jednoj ruševnoj kući u staroj gradskoj jezgri pronalazimo ulomak s križem koji je ponovo iskorišten, pa danas služi kao natprozornik (sl. 5.). Na sebi ima reljefno isklesan romanički križ, s krakovima koji se šire prema krajevima. Situacija s ovim natprozornikom podsjeća na situaciju s nadvratnikom crkvice Gospe od Špinuta, gdje je romanički majstor, kako bi isklesao križ, površinski otklesao već postojeće ranokršćanske križeve s nadvratnika. Ostale su vidljive samo rupice koje predstavljaju ostatke hasta, a sugeriraju postojanje ranijeg križića.²³ Na lijevoj strani spomenutog natprozornika uočene su tri udubine, koje bi također mogle biti ostatci maloga ranokršćanskog križa s proširenim krakovima, hastama. S obzirom na kasnije dodani reljefni križ, ulomak bi mogao biti nadvratnik romaničke crkve smještene unutar Dioklecijanove palače, koja datira još iz ranokršćanskog razdoblja, o čemu svjedoče ostatci preklesanog ranokršćanskog križa.

Još je jedan ulomak, na drugome mjestu, dio nadvratnika koji je sekundarno iskorišten u istu svrhu (sl. 6.). Uočljivo je da je prvobitno bio većih dimenzija, jer mu ukras s dva križa i profilacijom nije simetričan, odnosno skraćen je s lijeve strane. Latinski *križevi isklesani su reljefno*, s poprečnim krakovima koji se šire na završetcima. Vodoravni krak nije cjelovito sačuvan, nedostaje gornji završetak križeva, ali pretpostavlja se da je i on

u ranokršćansko razdoblje. Noël Duval – Emilio Marin, *Salona I, Sculpture architecturale*. École française de Rome – Musée archéologique de Split, Rome - Split, 1994., 15 i d., tab. IX-XI.

²² Ivo Babić, *Starokršćanski ulomci u Trogiru*. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 25, (1985), Split, 35; Noël Duval – Emilio Marin, *Salona I, Sculpture architecturale*. École française de Rome – Musée archéologique de Split, Rome - Split, 1994., 15 i d., tab. IX-XI.

²³ Franko Oreb, *Novi arheološki nalazi u crkvisi Gospe od Špinuta u Splitu*. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LXXII-LXXIII, (1979), Split, 147-149.

imao iste završetke kao poprečni krak. Svaki križ ima naglašeno sjecište u obliku ispupčenja, što je uočljivo, premda su križevi dosta oštećeni. Križevi izvedeni reljefno datiraju se nešto kasnije od urezanih križeva; također je riječ o ranokršćanskom razdoblju, ali datiraju se u V.-VI. st.²⁴ Nadvratnik s križevima isklesanima na način kao na ovom primjeru nalazimo u Saloni, a datira se u V. st.²⁵

Križ *urezan gotovo grafički, sa širokim krakovima* koji se prema krajevima još šire, pronalazimo na dva mjesta u staroj gradskoj jezgri Splita. Jedan je uzidan u vanjsko pročelje crkve Svetoga Duha (sl. 7.), a drugi u vanjsko pročelje kuće u Alešijevoj ulici (sl. 8.). Ovakav tip križa datira se u V.-VI. st.²⁶ Križ uzidan u zidu crkve Svetoga Duha možda upućuje na ranokršćanski kontinuitet. Nalaz križa iz V.-VI. st. uzidanog u pročelje kuće u Alešijevoj ulici, koja je sagrađena u jugozapadnom kvadrantu Dioklecijanove palače na razini Dioklecijanova stana, odnosno na mjestu na kojem se nekoć nalazila središnja dvorana Dioklecijanove palače, također svjedoči o mogućem postojanju kontinuiteta mjesta u ranokršćanskom razdoblju. Nenad Cambi upravo je na tom mjestu pretpostavio ranokršćansku prenamjenu dvorane "*prikladnog bazilikalnog oblika*" već u V.-VI. st.²⁷

Sačuvan je još jedan ulomak križa koji tehnikom izrade podsjeća na salonitanske križeve iz IV.-V. st.²⁸ Karakterističan je njegov veoma izduženi okomiti krak (sl. 9.). Ulomak je uzidan visoko na pročelju kuće, pa nije moguće izmjeriti dimenzije, kako bi se eventualno usporedili odnosi krakova. Sačuvan je i cjelovit vodoravni krak, s proširenim završetcima. Premda debljina ulomka nije mjerljiva, najvjerojatnije je riječ o pilastru oltarne pregrade, što se može zaključiti po izduženosti koja je značajka

²⁴ Nenad Cambi, *Križ nad zapadnim vratima Dioklecijanove palače*. Kulturna baština 11-12, (1981), Split, 8.

²⁵ Nenad Cambi, *Križ nad zapadnim vratima Dioklecijanove palače*. Kulturna baština 11-12, (1981), Split, 8; Noël Duval – Emilio Marin, *Salona I, Sculpture architecturale*. École française de Rome – Musée archéologique de Split, Rome - Split, 1994., tab. IV, Ia. 3.

²⁶ Ivo Babić, *Starokršćanski ulomci u Trogiru*. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 25, (1985), Split, 36, Sl. 35, Cvito Fisković, *Starokršćanski ulomci iz Dubrovnika*. Starinar IX-X, (1958-9), Beograd, 53-57, Sl. 6; Branko Marušić – *Dva spomenika ranosrednjovjekovne arhitekture u Guranu kod Vodnjana*. Starohrvatska prosvjeta III, (1963), Split, Sv. 8-9, Tab. V, 132.

²⁷ Nenad Cambi, *Kult Marije u Solinu i Splitu (IV.-X. st.) u svjetlu arheološke evidencije*. Bogoslovska smotra, svez. 44, (1974), br. 2-3 rujnan, 285.

²⁸ Noël Duval – Emilio Marin, *Salona I, Sculpture architecturale*. École française de Rome – Musée archéologique de Split, Rome - Split, 1994., 15 i d., tab. IX-XI.

ovakvih stupića. Krakovi križa su tanki i vrlo precizno uklesani, a završavaju proširenjima, hastama, što je uočljivo kod sačuvanog vodoravnog kraka, dok su na okomitom kraku završetci uništeni. Karakterističan je tanki poprečni krak koji se ne širi od središta prema krajevima, te izduženi okomiti krak. Krakovi su uklesani oštrim i preciznim urezom, te su kao i haste u presjeku naglašenog profila.

Ulomak je uzidan u sjevernom pročelju kuće koja je smještena u Bosanskoj ulici, a paralelna je s vanjskim licem zapadnog bedema Dioklecijanove palače. U blizini Narodnog trga pronađen je pilastar uzidan u vanjsko pročelje kuće, a također je datiran u IV.-V. st. (sl. 1., 1.a). U istraživanjima na Narodnom trgu godine 1978. pronađeni su ostatci zidova ranokršćanske crkve sv. Lovre, čiji se spomen sačuvao u imenu srednjovjekovne crkve i trga. Srednjovjekovnu crkvu Grga Novak smješta iza zgrade stare Gradske vijećnice, a poznata je iz povijesnih izvora XIII. stoljeća. U istim se izvorima spominje i naziv trga, koji je u srednjem vijeku bio *platea Sancti Laurentii*.²⁹ Iz svega navedenog iščitavaju se kasnoantičke tradicije, koje su prepoznate upravo po prisutnosti hagionima, odnosno naslovnika ranokršćanskog porijekla. Ostatci temelja građevina iz istraživanja godine 1978. vezuju se za ranokršćansku, a poslije srednjovjekovnu crkvu sv. Lovre. Dodatnu potvrdu za ranokršćansku fazu istraživač pronalazi u nalazima ulomaka datiranih u V.-VI. st. (ulomak ranokršćanskog kapitela i pluteja oltarne pregrade).³⁰ Pilastar pronađen uzidan u pročelje kuće u neposrednoj blizini, datiran stotinu ili čak dvjesto godina ranije, moguće je protumačiti kao ostatak neke ranije faze crkve ili kapele na tom mjestu ili u neposrednoj blizini. Takav kontinuitet mjesta u kasnoantičkoj je tradiciji uobičajena i vrlo raširena pojava, a potvrđen je na Sustipanu, u crkvici Gospe od Špinuta, sv. Trojice u Poljudu, sv. Frane na Obali, u Stobreču i drugdje.³¹

²⁹ Franko Oreb, *Arheološka istraživanja na Narodnom trgu u Splitu godine 1978*. Kulturna baština 36, (2010), Split, 159.

³⁰ Isti, 158-160.

³¹ Tomislav Marasović – Dasen Vrsalović, *Srednjovjekovna opatija na Sustipanu u Splitu*. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LXV-LXVII, (1963.-1965.), Split, 175 i d.; Franko Oreb, *Novi arheološki nalazi u crkvici Gospe od Špinuta u Splitu*. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LXXII-LXXIII, (1979), Split, 147-149; Frane Buškariol, *Raka sv. Feliksa*. Kulturna baština XI, (1985), Split, br. 16, 22 i d.; Nenad Cambi, *Starokršćanska bazilika i benediktinski samostanski kompleks u Stobreču*. Split, Arheološki muzej - Zavod za zaštitu spomenika kulture, 1974; Cvito Fisković, *Je li na splitskoj obali bila ranokršćanska crkva s krstionicom*. Kulturna baština VI, (1979), Split,

U unutrašnjem zidu kuće koja se također nalazi u Bosanskoj ulici, a smještena je neposredno uz vanjsko lice zapadnog bedema Dioklecijanove palače, pronađen je uzidan još jedan ulomak s križem (sl. 10.). Ulomak danas nije vidljiv, ali postoji njegov odljev. Pronađen je prilikom konzervatorskih istražnih radova koji su poduzeti u svrhu izrade konzervatorskog elaborata za adaptaciju prostora.³² Unutar profilirane kružnice u plitkom je reljefu isklesan latinski križ s krakovima koji su na krajevima prošireni. Središte križa naglašeno je ispupčenjem. Motiv naglašenog sjecišta od iznimne je važnosti kod postavljanja datacije. Ovakav motiv križa u kružnici nalazimo na prednjoj strani salonitanskih sarkofaga te na plutejima oltarnih pregrada, a datira se u V.-VI. st. Nije poznato je li riječ o odljevu cijelog spolija ili je načinjen samo odljev dijela s križem, pa nije moguće pretpostaviti dimenzije, odnosno namjenu ulomka.

Na posljertku se donosi natpis biskupa Maksima (Sl. 11.), već poznat u literaturi, koji glasi:

D(eu)s, uita Maxsimo arch(iepisc)opo!

U hrvatskom prijevodu:

Bože, daj život nadbiskupu Maksimu.

Tekst je ispisan u jednoj liniji, između dva latinska križa s proširenim završecima krakova (*hastama*), od kojih je desni uništen prilikom ponovne upotrebe. Križevi su nejednake visine, desni 10 cm, a lijevi 5,5 cm, kao i slova, koja variraju od 8 do 10 cm visine. Križevi su rustične izrade. Neobično je što ovaj natpis spominje naziv *archiepiscopus* (očekivano bi bilo *episcopus*). Ovo

br. 9-10, 9-18; Branka Migotti, *Ranokršćanska topografija na području između Krke i Cetine*, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1991, 35; Nenad Cambi, *Antička baština samostana sv. Frane u Splitu*. *Adrias* 12, (1995), Zadar, 135-159.

³² Voditeljica radova i elaborata dr. Mirjana Marasović.

je ujedno i jedini natpis koji spominje taj naziv. U središnjem dijelu natpisa nalazi se grčki križ upisan u krug. Izvedba križa je rudimentarna, neprecizno izvedena, a krakovi se stapaju s kružnicom kao da su ugravirani šestarom.³³

Natpis je otkriven godine 1818. u Splitu, ponovo iskorišten kao arhitrav za jednu nišu smještenu pri dnu Zlatnih vrata Dioklecijanove palače. U trenutku otkrića bio je pogrešno interpretiran kao sarkofag nadbiskupa Maksima koji je donesen iz Salone.³⁴ Danas je stručnjacima jasno da je interpretacija nalaza kao sarkofaga, koju je odredilo pogrešno čitanje natpisa, bila potpuno pogrešna.³⁵

Križ u krugu i rustičan način izrade desnog i lijevog križa, zatim paleografska studija kao i samo ime biskupa Maksima (zasjeo na biskupsku stolicu između listopada 593. i travnja 594., na kojoj se zadržao i tijekom prvih godina VII. st.) upućuju na dataciju u VI.-VII. st. Znanstvenici tvrde da je riječ o vrsti natpisa koji je mogao biti ugraviran na nadvratniku neke profane građevine, najvjerojatnije biskupije. J. Dukić se slaže s F. Bulićem i drži da je porijeklo natpisa salonitansko, dok N. Duval spominje kako je moguće da je ulomak potekao iz Splita, odnosno iz Palače, gdje je i pronađen.³⁶ U vremenu između biskupovanja salonitanskih biskupa Natalisa i Maksima biskupska je stolica neko vrijeme bila prazna. Izvor za poznavanje događaja iz tog

³³ Noël Duval – Emilio Marin, *Salona I, Sculpture architecturale*. École française de Rome – Musée archéologique de Split, Rome - Split, 1994., 9, Tab. VI, Ia10; Nancy Gauthier – Emilio Marin, Françoise Prévot, *Salona IV, Inscriptions de Salone chrétienne IVe-VIIe siècles*. Recherches archéologiques franco-croates dirigées par Noël Duval – Emilio Marin, École française de Rome – Musée archéologique de Split, Rome - Split, 2010., 191-193.

³⁴ Frane Bulić, *Iscrizioni Inedite. Salona (Solin)*, Bull. dalm. XV, (1892), Split, 129-131, br. 76, kat., 589.

³⁵ Josip Dukić, *Salonitanske molitve u kamenu*, u: Salonitansko-splitska crkva u prvom tisućljeću kršćanske povijesti – Zbornik međunarodnog znanstvenog skupa u povodu 1700. obljetnice mučeništva sv. Dujma. Split, 2008., 250; Nancy Gauthier – Emilio Marin, Françoise Prévot, *Salona IV, Inscriptions de Salone chrétienne IVe-VIIe siècles*. Recherches archéologiques franco-croates dirigées par Noël Duval - Emilio Marin École française de Rome – Musée archéologique de Split, Rome - Split, 2010., 191-193.

³⁶ Noël Duval – Emilio Marin, *Salona I, Sculpture architecturale*. École française de Rome – Musée archéologique de Split, Rome - Split, 1994, 9, Tab. VI, Ia10; Nancy Gauthier – Emilio Marin, Françoise Prévot, *Salona IV, Inscriptions de Salone chrétienne IVe-VIIe siècles*. Recherches archéologiques franco-croates dirigées par N. Duval – E. Marin, École française de Rome – Musée archéologique de Split, Rome – Split, 2010., 191-193.

vremena su pisma Pape Grgura I. Velikog, iz kojih je razvidno da on nije potvrdio Maksima za biskupa, nego se ovaj sam nametnuo uz pomoć bizantske vojske, kupivši položaj lažnim pozivanjem na autoritet bizantskog cara Mauricija (582.-602.) te ubojstvima i nasiljem u crkvenim redovima u samoj Saloni.

Posvećen je bio od biskupa koji su i sami bili razriješeni dužnosti, a sve se to odigralo unatoč činjenici što je salonitanski kler izabrao salonitanskog arhiđakona Honorata za Natalova nasljednika, a Papa taj izbor podržao.³⁷ Papa je popustio u pitanju izbora Honorata, jer ga utjecajni krugovi u Saloni i Dalmaciji nisu prihvaćali. Tada Maksim postaje ozbiljniji kandidat te uspijeva i zasjesti na biskupsku stolicu. Papa šalje notara Marinijanu nadbiskupu u Ravenni s nalogom da oslobodi Maksima optužaba za potkupljivanje, tako što će ovaj prisegnuti da je nevin pred tijelom blaženog Apolinara. Za obavljanje službe dok je bio izopćen dobio je pokoru.³⁸

Ranije se smatralo da je ovaj natpis kao i brojni drugi natpisi iz Palače porijeklom iz Salone, no to mišljenje nije nužno ispravno. Prihvatimo li tezu da je ovaj ulomak s obzirom da je pronađen u Palači njoj i pripadao, dakle da nije u Split donesen iz Salone i zatim ugrađen u ispunu niše na Zlatnim vratima, otvaraju nam se nova pitanja.

Može li natpis s imenom biskupa značiti i njegovu prisutnost u Palači? Ako je takva pretpostavka moguća, je li moguće samim time pretpostaviti premještanje biskupije iz Solina u Dioklecijanovu palaču već početkom VII. st.? Zadnje pismo Pape Grgura I. Velikog Maksimu salonitanskom biskupu datirano je godinom 602. Što je bilo s njim nakon te godine i dokad je Maksim živio, ne znamo iz pisanih izvora. Spomenuti arheološki nalaz, kao i arheološki

³⁷ Frane Bulić, *Sv. Grgur Veliki papa i njegovi odnosi s Dalmacijom (god. 590.-604.)*, u: Frane Bulić, *Izabrani spisi*. Književni krug Split, Split, 1984, 403-469; Ante Škegro, *Kriza grada Salone i salonitanske crkve u doba nadbiskupa Natala i Maksima*, u: *Salonitansko-splitska crkva u prvom tisućljeću kršćanske povijesti – Zbornik međunarodnog znanstvenog skupa u povodu 1700. obljetnice mučeništva sv. Dujma*. Split, 2008, 304-305.

³⁸ Frane Bulić, *Sv. Grgur Veliki papa i njegovi odnosi s Dalmacijom (god. 590.-604.)*, u: Frane Bulić, *Izabrani spisi*. Književni krug, Split, 1984, 403-469; Toma Arhiđakon, *Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*. Književni krug, Split, 2003, VI, 3, 28-29; Milan Ivanišević, *Salonitanski biskupi*. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 86, (1994), Split, 243-247; Ante Škegro, *Kriza grada Salone i salonitanske crkve u doba nadbiskupa Natala i Maksima*, u: *Salonitansko-splitska crkva u prvom tisućljeću kršćanske povijesti – Zbornik međunarodnog znanstvenog skupa u povodu 1700. obljetnice mučeništva sv. Dujma*. Split, 2008, 304-311.

kontekst unutar kojeg ga nalazimo, govore u prilog navedenoj tezi. Međutim, sa dosadašnjim stanjem istraživanja nije moguće zaključiti puno više od činjenice da je biskup Maksim na neki način prisutan u Palači. Natpis s njegovim imenom pronađen ovdje to potvrđuje, ali mnoga pitanja još uvijek ostavlja otvorenima.

Do sada se druga polovica VII. stoljeća uzimala kao početak transformacije carske Palače u grad. Po pisanju Tome Arhiđakona Dioklecijanov je mauzolej postao katedralom, a Ivan Ravenjanin prvim nadbiskupom sa sjedištem u jugoistočnome dijelu Palače. Graditeljstvo tog vremena označile su brojne pregradnje i prilagodbe postojeće arhitekture za nove namjene i nove korisnike. Primjer jedne takve pregradnje datiran u VII. st. jest crkva sv. Andrije *de Fenestris*. Prilagođena je novoj namjeni pregradnjom jedne kubikule carske rezidencije. Crkva je otkrivena za vrijeme istraživanja nekadašnjeg samostana sv. Klare u jugoistočnome kvadrantu Dioklecijanove palače.³⁹

Toma Arhiđakon piše da je Ivan Ravenjanin bio zadužen za sustavno obnavljanje crkvene hijerarhije, te da je s tom zadaćom poslan u Dalmaciju. Do danas je o njemu napisan velik broj radova različitih autora, koji ga smještaju u različita vremena između VII. i X. st.

*“Jupiterov hram, koji je bio podignut u samom carskom zdanju na povišenim zidovima, očistio je od likova poganskih bogova i postavio vrata i zasune.”*⁴⁰

Posljednji pisani trag da je Dioklecijanov sarkofag stajao u mauzoleju nalazimo kod Sidonija Apolinara 470. - 480. godine. Nakon toga više ga se ne spominje u izvorima. Ne zna se točno kada je uklonjen, ali krajem VIII. ili poč. IX. st., kad je mauzolej prenamijenjen u stolnu crkvu, sigurno više nije bio ondje.⁴¹

³⁹ Radoslav Bužančić, *Quelques chantiers de construction du VIIe siècle aux environs de Salone, après la chute de la ville*. Hortus artium medievalium, svez. 9., (2003), Zagreb – Motovun, 195-204.

⁴⁰ Toma Arhiđakon, *Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*. Split, Književni krug, 2003, 49, XI. 1-3. Toma ovdje govori o mauzoleju, jer je on pretvoren u katedralu. Dioklecijanov je atribut *Iovius*, sin Jupiterov, pa se pod Tomininim nazivom *templum Iovius* krije mauzolej, a ne Jupiterov hram. Buličevo i Karamanovo mišljenje je da se ovdje pod riječima *ydolorum figmentis* može lako razumjeti Dioklecijanov sarkofag i sve drugo što je moglo biti pogansko u mauzoleju. Frane Bulić, Ljubo Karaman, *Palača cara Dioklecijana u Splitu*. Zagreb, 1927., 90.

⁴¹ Frane Bulić, Ljubo Karaman, *Palača cara Dioklecijana u Splitu*. Zagreb, 1927., 89; Frane Bulić: *Il sepolcro di Diocleziano a Split (Spalato)*. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku XLVI, Split, 1923, 3-9.

Ravenjanin je, dakle, prema pisanju T. Arhidakona pročistio mauzolej, uklonivši iz njega poganske predmete, te ga je nakon promjena unutrašnjeg uređenja pretvorio u crkvu posvećenu Uznesenju Blažene Djevice Marije. Puk je zove Sv. Dujam, po prvom biskupu solinskom, čije kosti bijahu onde sahranjene do istog Ravenjanina.⁴² Međutim, moguće je da su se neke izmjene (destrukcija nad sarkofagom i sfingama, prenamjene prostora kao i samog mauzoleja za nove potrebe) dogodile još prije, neke iz želje za osvetom progonitelju prvih kršćana, a neke iz potrebe za novim namjenama. Podsjetimo se da nalazi ranokršćanskih ulomaka pronađeni za arheoloških istraživanja ili uzidani kao spoliji u kasnijim građevinama unutar zidina Palače svjedoče o preinakama koje su se događale vrlo rano, već od IV.-V. st. Stoga je moguće da je Ivan Ravenjanin već zatečene prenamjene samo prihvatio i potvrdio.⁴³

Već Lj. Karaman i F. Bulić pronalaze i prepoznaju ostatke još iz ranokršćanskog razdoblja (V.-VI. st) u Palači.⁴⁴ Kršćanstvo je postalo priznatom religijom još za vrijeme Dioklecijanove vladavine, no tek Konstancije (337.-361.) zabranjuje prinošenje poganskih žrtava i godine 346. naređuje da se zatvore svi poganski hramovi. Kršćanstvo postaje službena državna religija, odnosno jedina religija koja se smjela javno ispovijedati, u vrijeme Teodozija Velikog (379.-396.). Iz toga se može naslutiti da su i u Palači kao i drugdje širom Carstva postojali već tada prostori za vjerske obrede, točnije kršćanske crkve ili oratoriji predviđeni za kršćansku liturgiju. O tome svjedoče nalazi doneseni u katalogu, o kojima je već bilo riječi. Jedina je nejasnoća kako su izgledali i gdje su točno bili, ali ni to nije potpuna nepoznanica. Naime, na temelju rasprostranjenosti ranokršćanskih ulomaka u Palači, može se pokušati rekonstruirati slika IV. i V. st.

U Palači tijekom IV. i V. st. borave carevi i dostojanstvenici, koji su kao i tadašnji stanovnici Palače bili kršćani. Morali su sagraditi ili vjerojatnije preurediti neke prostore u liturgijske svrhe. Nezamislivo je da bi ovaj carski kompleks, s kontinuitetom

⁴² Frane Bulić, Luka Jelić, Simon Rutar, *Vodja po Spljetu i Solinu*. Tisk. S. Artale, Zadar, 1894., 94.

⁴³ Joško Belamarić, *Egyptian Mementoes in Diocletian's Palace*. The Bridge 1999., 1/4, 211; Ivana Tadinac, *Sfinge iz Dioklecijanove palače u Splitu*. Kulturna baština 37, (2011), Split, 371-401.

⁴⁴ Ljubo Karaman, *O počecima srednjovjekovnog Splita do godine 800*. Serta Hoffilleriana, (1940), Zagreb, 419 i d.; Frane Bulić, *Mučenici solinski*, u: Frane Bulić, *Izabrani spisi*, Split, Književni krug, 1984, 343.

življenja nakon smrti cara Dioklecijana u neposrednoj blizini regionalnoga vjerskog središta Salone, mogao postojati a da nema kršćansku crkvu. U Palači su dakle već tijekom V. st. morale postojati kršćanske crkve ili kapele. Mauzolej je, nakon što je izgubio svoju funkciju, dobio novu namjenu. Brojni ranokršćanski ostatci na splitskom poluotoku, u Palači, kao i u samom mauzoleju i u njegovoj neposrednoj blizini, potvrđuju postojanje ranokršćanskih crkava ili kapela. Znamo da su postojale građevine uređene za liturgijske svrhe u stražarskim hodnicima zidina Palače. To su Sv. Martin (na sjeveru), Sv. Teodor (na zapadu) i Sv. Apolinar (na istoku), te vjerojatno Sv. Anastazija (na jugu, smještena unutar kriptoportika).⁴⁵ Osim toga, brojni su nalazi ulomaka (tranzena, pilastara, pluteja, sarkofaga, kapitela) iz IV., V. i VI. st. unutar zidina Palače. Zasigurno su pripadali ranokršćanskim crkvama koje su tu podizane ili su bile organizirane u adaptiranim prostorima. Tijekom tri stoljeća nakon Dioklecijana Palača je kontinuirano živjela. Postojale su jake trgovačke veze sa sjevernom Afrikom i Malom Azijom. To je potvrđeno keramičkim nalazima pronađenim u Palači tijekom tzv. jugoslavensko-američkih istraživanja provedenih 70-ih godina.⁴⁶

Postoji mogućnost da se dogodio prekid u kontinuitetu života u Palači, ali tek u VII. st., a ne nakon smrti cara Dioklecijana, na što ukazuju rezultati detaljne studije provedene na Sveučilištu u Minnesoti.⁴⁷ Prema pisanju Tome Arhidakona, splitskog kroničara iz XIII. st., nakon provala Avara i Slavena i pada Salone godine 614.

⁴⁵ Branka Migotti, *Ranokršćanska topografija na području između Krke i Cetine*, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1991., 116-120; Nikola Jakšić, *Patron saints of the Medieval Gates in Diocletian's Palace*. Hortus artium medievalium vol. 9, Medulin - Zagreb, 2003., 187-194; Željko Rapanić, *Od carske palače do srednjovjekovne općine*. Književni krug Split, Split, 2007, 131.

⁴⁶ Sheila McNally – Jerko Marasović, Ivančica Dvoržak Schrunck – Tomislav Marasović, *Diocletian's Palace American-Yugoslav Joint Excavations Vol. V*, University of Minnesota – Urbanistički zavod Dalmacije - Split, Minneapolis, 1989; Sheila McNally – Jerko Marasović, Ivančica Dvoržak Schrunck – Tomislav Marasović, *Diocletian's Palace American-Yugoslav Joint Excavations Vol. VI*, University of Minnesota – Urbanistički zavod Dalmacije-Split, Minneapolis, 1989.

⁴⁷ Ivančica Dvoržak Schrunck, *Pottery Discovered Since 1974.*, u: *Diocletian's Palace American-Yugoslav Joint Excavations Vol. V*, University of Minnesota - Urbanistički zavod Dalmacije-Split, Minneapolis, 1989., 229 i d.; Ivančica Dvoržak Schrunck, *Dioklecijanova palača od 4.-7. st. u svjetlu keramičkih nalaza*. Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu, 3. ser., XXII, (1989), Zagreb, 91-105.

stanovnici Salone bježe na obližnje otoke. Kad su se prilike smirile, vraćaju se na kopno i naseljavaju napuštenu Dioklecijanovu palaču. Tako je navodno iz carske palače nastao grad Split.

Priču o ponovnom naseljavanju napuštene Palače, koju pronalazimo ipak samo u starijoj literaturi, ne smijemo uzeti doslovno. Velika je pogreška učinjena u prošlosti kada se mislilo da je taj vakuum u naseljenosti Palače trajao od smrti Dioklecijana do sredine VII. st. Osim keramičkih nalaza, analiziranih spomenutom studijom, brojni ostatci na splitskom poluotoku i u Palači potvrđuju postojanje kontinuiteta življenja. Oskudni keramički nalazi iz VII. st. govore o tome da se nekakav prekid dogodio tada. Mnogo je vjerojatnije da je riječ o prekidu trgovačkih veza u tom razdoblju.

Prekid u trgovanju nije nužno morao značiti i prekid života, odnosno teza o preseljenju stanovništva iz Salone na otoke i povratku natrag u Palaču čini se neodrživom. Jednostavnijom se čini teza da su neki iseljenici iz Salone naselili otoke, a neki Palaču. Tome u prilog govore i arheološki nalazi. Ponovni nastavak u kontinuitetu trgovanja, koji je zabilježen prisutnošću keramičkih nalaza, dogodio se vrlo brzo sredinom VII. st., ovaj put samo s istočnim Mediteranom.⁴⁸

Poznato je da su relikvije svetaca koje se čuvaju u gradovima, zapravo čuvari onih koji ih poštuju. Salona je svoje relikvije sigurno čuvala do samoga pada, kako bi je zaštitile u tim teškim vremenima. Isto tako postoje naznake, koje arheologija potvrđuje nalazima iz IV. - V. st. u Dioklecijanovoj palači, da je organizacija života osim logičnog kontinuiteta mogla značiti i početak stvaranja novog središta ili pribežišta za Salonitance. Prvi se prijenos jednog dijela relikvija mogao dakle dogoditi već u IV. - V. st., za germanskih provala u Salonu, kako bi se osiguralo to novo središte. Poznato je da je Dioklecijanova palača postala usporedno sjedište vojne, civilne, a možda, isto tako, i crkvene vlasti.⁴⁹

O tome svjedoči i spomenuti natpis biskupa Maksima koji, s obzirom da je pronađen upravo u Splitu, sugerira biskupovu prisutnost (na neki način) u Dioklecijanovoj palači u vrijeme njegova biskupovanja.

⁴⁸ Isti.

⁴⁹ Željko Rapanić, *Od carske palače do srednjovjekovne općine*, Split, Književni krug Split, 2007., 249; Branka Migotti, *Tragovi starokršćanskih bazilika na salonitanskom području i izvan same Salone*, u: *Salonitansko-splitska crkva u prvom tisućljeću kršćanske povijesti – Zbornik međunarodnog znanstvenog skupa u povodu 1700. obljetnice mučeništva sv. Dujma*, Split, 2008., 405-406.

NEW FINDINGS ON THE FRAGMENTS WITH ENGRAVED
TYPICAL EARLY CHRISTIAN CROSSES FROM SPLIT

Summary

This paper brings the unpublished Early Christian fragments with engraved crosses built-in as an act of spoliation into the walls of houses and churches of the old city core of Split. Together with other spoliations and archaeological findings these particular fragments suggest the existence and show disposition of Early Christian churches and chapels, i.e. the first adapted spaces for religious practice that appear along with the population of Diocletian's Palace, possibly already from the 4th century. At the end, one particular inscription, that has already been published, is taken into consideration. The inscription with the name of Bishop Maximus was previously interpreted as the inscription brought from Salona and then built into the niche near the Golden Gate of Diocletian's Palace in Split. Considering the fact that the inscription was found in that place, it is possible that it originates from the Palace. It is also possible that it is a lintel of some profane building possibly the bishopric residence.

Key words: spoliation, fragments with engraved crosses, Early Christian period, Salona, Diocletian's Palace, Split.